

Sashegyi Zsófia

Látszatemlékezet

Sümei György: Katona József arcmásai

Hiába nemzetünk legnagyobb drámaírója, az életében is mostohán kezelt Katona Józsefről halála után is megfeledekzünk.

Öröm nézni, milyen remek marketingje van az Arany János-emlékévnék. A kocsi-ban a Petőfi Rádióból egész úton hazafelé azt hallgathatjuk, hogyan lelkesednek sms-eikben nagy költőnkért a mai kamaszok, és más médiumok is ontják ránk a kétszázadik évfordulóhoz kapcsolódó programokról szóló híreket. Bárcsak e fény töredéke vetült volna a 225 éve született Katona József-re, akinek a múlt év végén esedékes évfordulójáról tökéletesen megfeledekzett az állam.

Nincs új a nap alatt, s ha valaki, ezt szegény Katona igazán tudhatja, hiszen az ő pályafutásában egymást követték az ehhez hasonló, méltatlan mellőzések. Nem elég, hogy az *Erdélyi Múzeum* című folyóirat pályázatára készült, a díjkiosztón még említésre sem méltatott *Bánk bánjának* bemutatását sem érthette meg, de a személyéhez kapcsolódó megemlékezések halála után is rendre hosszan vártattak magukra, s az arcmását, alakját rögzítő emlékművek is leginkább civil kezdeményezésekre, nagy nehezen, viszontagságos úton-módon valósultak meg.

„Az emlékezettel kapcsolatos kultúránk mélyreható átalakulására lenne szükség” – mondta néhány évvel ezelőtt Mélyi József művészettörténész egy erősen vitatott köztéri szoborral összefüggésben, s hogy ez a probléma milyen mély gyökerű, arra akkor döbbenünk csak rá, amikor elolvassuk Sümei György művészettörténész Katona József arcmásairól írt kötetét, amely jellemző módon mindössze száz számozott példányban, saját zsebből jelent meg a novemberi évfordulóra, miután állami támogatást nem kapott.

A sikertelen színész, és az életében föl nem fedezett, személyében később is sokat mellőzött drámaíró esete ékesen bizonyítja, hogy az emlékezetkultúránk már a 19. században sem volt példaértékű, s a helyzet azóta sem sokat javult. Bár Katonáé volt az első honi köztéri emlékszobor – amely olyan koncepciótlanul (magánmegrendelésre) készült el, hogy első helyéről, az egykori Nemzeti Színház épülete elől hamar eltávolították, és sokáig csak a kecskeméti lombok jótékony árnyai mögött rejtegették (ma a Katona József Gimnázium előcsarnokában áll) –, méltó emlékművet még szülővárosa is csak közel egy évszázados huzavona után volt képes állítani neki, annak ellenére, hogy a szándék már a 19. század második felében megszületett.

Katona, jóllehet nagy tehetséggel volt megáldva, szerencsétlen csillagzat alatt született. Első generációs értelmiségiként mereven őrizte paraszti zárkózottságát. Akik ismerték, mind egyformán szűkszavú emberként emlegették, s kommunikációs gátjai a szerelemben sem segítettek sikerhez. Ismert anekdota, hogy Széppataki Rózához fűződő hevülete olyannyira észrevétlen maradt a körülrajongott színésznő számára, hogy a hozzá írt sze-

relmes leveléről, amelyet K. J. monogrammal látott el, a címzett csak jóval később, már Dérynéként tudta meg, hogy tőle származott.

„Én gondolkodtam, tünődtem, ki lehet ez a K. J. az ismerősök közül. Bizonyosan Kacskovics János. De soha, a legkevésbé sem közeledett felém. Hát ki? Nem emlékszem ily nevű ismerősre. Katona Józsi? Ó, az még inkább nem, mert az mindig oly mogorva, oly visszatartó; aztán az hármat se szólt még velem. Aztán akármelyik a kettő közül, nekem eszemben sincs egyiknek is jeleket küldözgetni” – jegyezte fel naplójába kíméletlen őszinteséggel Széppataki Róza, aki „igen különös” személyiségként írta le az ifjút. *„Nagy különc, szörnyű komoly mindig s igen rövid beszédű. Egy-egy szóval végzett mindent. Midőn Bánk bánját írta, ő Petúr bánt a maga számára írta. Éppen olyan volt ő is, azt nem engedte volna másnak játszani a viláért sem. Szeretett volna színész lenni, de orgánuma nem volt hozzá: igen az orrából beszélt. Alakja elég csinos volt, sudár termettel, de arca nem volt szép. Haja gesztenyeszín, de az úgy állott, mint a szeg”* – áll a naplóban.

A valóságghú szobrok, képek születésének nemcsak felemás nemzeti emlékezetkultúránk volt a gátja, de a tény is, hogy Katonáról feltehetően nem maradt fenn eredeti arcmás. A korabeli portrék, amelyek többnyire köszönőviszonyban sincsenek a szomorú drámaíró fiziognómiájával. Ez a gátlásos, visszahúzódó ember, aki feltételezhetően nem duzzadt az önbizalomtól, délceg, kipödört bajszú, romantikus ábrázolásokban néz vissza ránk a 19. századi képmásokról, miközben a valóság ennél minden bizonnyal sokkal árnyaltabb lehetett. Hogy pontosan milyen, arról a dr. Bartucz Lajos antropológus által Katona földi maradványainak exhumálásakor papírra vetett boncolási jegyzőkönyvből tudhatunk meg izgalmas részleteket.

„A koponyát egyenletesen sűrű, hátul s főleg a halántékon széjjel álló merev fürtökbe csavardó, hosszú, vastagszálú, gesztenyebarna haj borította” – írja Bartucz doktor 1930-ban, amikor Kecskemét városa – megint csak jellemző módon jócskán megkésve –, a költő halálának századik évfordulóján úgy határoz, hogy díszsírhelybe teszi át Katona földi maradványait.

A jegyzőkönyv szerint a 39 éves korában elhunyt drámaíró *„szemöldöke vékony s alacsony, vízszintesen fekvő, bajusza kicsi, s elég ritka”* volt. *„Életbeli magassága 170 cm volt, vagyis a magas termet alsó határán állott.”* A csontok arányából következtetve nem volt nagydarab ember, ehhez képest viszont igen nagy fejjel rendelkezett. *„Koponyájának kapacitása, valamint agyvelejének súlya és nagysága tetemesen felülmúlta az európai férfiatlagot (1500 köbcentiméter kapacitás és 1350 gr. agyvelő). A közvetlen szomatikus magyarázatát ez adja a nagy költő valóban kiváló szellemi képességeinek”* – jegyzi fel róla az antropológus, aki hozzáteszi: *„Agykoponyájának hátsó fele aránytalanul fejlettebb, mint az első, s talán némi kapcsolatba hozható túltengő, szenzibilis idegéletével.”* Bartucz mindezeket túl még számos érdekes jellegzeteségre hívja fel a figyelmet, többek között arra, hogy a költő koponyájának férfi volta dacára bizonyos *„graciális, kissé nőies”* jellege van.

Bár Katonát a fennmaradt képmások jelentős hányadán kifejezetten nagy szemmel ábrázolják, a jegyzőkönyvből világosan kiderül, hogy szemüregének kicsinysege feltűnő, s a közöttük elterülő orrgyökérszlet szélessége szintén rendhagyó. *„Kicsiny szemei, rövid, homorú hátú, széles cimpájú orra volt (...), az arc fogmedri részének előrellását még jobban fokozták a kiálló, nagy, széles metszőfogak, melyek a valószínűleg kissé húsos ajkat meglehetősen előre tolják, s nevetéskor nem csak a fogak, hanem a foghús is láthatóvá vált.”*

Bartucz szerint Katona arcában nem voltak markáns, férfias vonások. *„Úgy arcán, mint egész alakján bizonyos nőies lágyaság ömlött el, s érthetővé teszi, hogy a testiességet kereső nők között nem volt nagy szerencséje. Ez azonban Katona Józsefben nem feminin vonás, hanem a szellemiségnek a testiesség rovására való túlfejlődése”* – összegzi tapasztalatait az antropológus.

Az utókor legalább az ábrázolásmódban kegyesnek bizonyult Katonával, ám ez nem kedvez a róla alkotott kép hitelességének. A fennmaradt képek, szobrok a költő alakját idealizálják, karakterisztikáját általában figyelmen kívül hagyják. Igaz, voltak próbálkozások

az élethű ábrázolásra, mint például Kassai Vidoré, aki állítólag transzban, a neki megjelent szellem alapján festette meg Katona portréját (a képe egy ideig felesége, Jászai Mari hagyatékában tengődött, majd nyoma veszett), de az első, anatómiai leírást is figyelembe vevő alkotások többnyire a 20. század második felében születtek. Igaz, a költő maradványait behatóan tanulmányozó Tápai Antal a szegedi Nemzeti Színház homlokzatán álló robusztus Katona-szobra sem közelít a Bartucz által körülírt törekeny alkathoz, amelyet mind közül talán Török Richárd a kecskeméti Katona-emlékkiállítás melletti kis térre készített (az udvarra száműzött) bronz mellszobra ragad meg a legjobban.

A *Bánk bán*on keresztül minden bizonytalansággal könnyebb és találhatóbb volt megfogni a nagy drámaíró személyiségét, nem véletlen, hogy a halálának századik évfordulóján állított síremlékének lépcsőjére – a Katona személyével Déryné által is kapcsolatba hozott – Petur bán bronzszobra ül gondolataiba merülve. Az utolsó országos megemlékezést generáló évforduló volt ez, amelyre a városokat, tudományos intézményeket és társadalmi szervezeteket képviselő küldöttségek és magánszemélyek többbezes tömege tódult a kecskeméti temető dízsírhelye köré. A tömegben ott állt Móra Ferenc is, és Aprily Lajos saját versét szavalta el, s az avatás utáni fellelkesült állapotban a főispán elnökletével megtartott díszközgyűlésen elhatározták, hogy a régi, egyszerű szobor helyett új bronzszobrot állíttatnak a főtéren Kecskemét legnagyobb fiának emlékezetére. Hogy az új szoborra aztán harminckét évet kellett várni, megint sokat elmond a nemzeti emlékezetkultúráról, csakúgy, mint az, hogy a dízsírhely avatásának fényes pillanatát ma már nem sok idézi a kecskeméti temetőben. Az emlékmű talapzatát, amely kétségbeejtő állapotromlásra ment át az 1930 óta eltelt évtizedekben, a novemberi évfordulóra nagy nehezen végre helyreállították, de Petur szobrán számos kisebb-nagyobb, részben golyó ütötte lyuk tátong, felkínálva a műalkotást a természeti erők eróziójának. Ahogy Katona emlékének őrzésében annyiszor, a szándék itt sem sokra volt elég. Éppen csak annyira, hogy a látszat fennmaradjon.

(Szerzői kiadás, Budapest, 2016)